દોઢ સદી પાર, નવી સદીઓ માટે તૈયાર

ગુજરાતમિત્ર ૧૬૩ વર્ષ

સોમવાર ૧૭ ઓગસ્ટ, ૨૦૨૬

ઈરાનના ઈસ્લામિક રેવોલ્યુશનરી ગાર્ડ કોર્પ્સે વધુ ક્ષમતાવાળા ડ્રોન બનાવી દીધા

ઈરાનનું ઇસ્લામિક રેવોલ્યુશનરી ગાર્ડ કોર્પ્સ (IRGC) મધ્યપૂર્વની સૌથી શક્તિશાળી સૈન્ય સંસ્થાઓમાંનું એક છે. ખાસ કરીને મિસાઇલ અને ડ્રોન ક્ષેત્રે ઈરાને છેલ્લા ઘણા વર્ષોમાં પોતાની સ્વદેશી ક્ષમતા વિકસાવી છે. જુલાઈ અને ઓગસ્ટ 2026 દરમિયાન ઈરાન-અમેરિકા-ઇઝરાયેલ વચ્ચેના સૈન્ય તણાવની પૃષ્ઠભૂમિમાં IRGC દ્વારા મિસાઇલ અને ડ્રોન ક્ષમતાઓને ફરી જાહેરમાં દર્શાવવામાં આવી. આ સમયગાળાની જાહેરાતોનું મહત્વ એટલા માટે છે કે જૂનના યુદ્ધ પછી ઈરાન પોતાની સૈન્ય ક્ષમતા ફરી ઊભી કરી રહ્યું હોવાનો સંદેશ આપવા માગતું હતું. જુલાઈ 2026માં IRGCની કામગીરીમાં મિસાઇલ અને ડ્રોનનો ઉપયોગ ખાસ નોંધપાત્ર રહ્યો. 13 જુલાઈના રોજ IRGCએ અમેરિકા સાથે જોડાયેલા લશ્કરી મથકો સામે મિસાઇલ અને ડ્રોન હુમલાની કાર્યવાહી અંગે જાહેરાત કરી હતી. ઈરાનના દાવા મુજબ આ હુમલાઓમાં અમેરિકાના જોર્ડન, બહેરીન અને કુવૈત સ્થિત મથકોને નિશાન બનાવવામાં આવ્યા હતા. ઈરાનના સત્તાવાર દાવાઓમાં કેટલાક હવાઈ સંરક્ષણ અને રડાર સાધનોને નુકસાન પહોંચાડ્યાની વાત પણ કરવામાં આવી હતી. જોકે આવા યુદ્ધકાળના દાવાઓને સ્વતંત્ર રીતે ચકાસવા મુશ્કેલ હોય છે. જુલાઈમાં બીજી મહત્વપૂર્ણ બાબત મિસાઇલ અને ડ્રોન સંબંધિત સાધનોની પુન:વ્યવસ્થા હતી. 23 જુલાઈના રોઇટર્સના અહેવાલ મુજબ ઈરાનમાંથી IRGCના અધિકારીઓ, સૈન્ય સલાહકારો અને મિસાઇલ-ડ્રોન સંબંધિત સાધનો યમન પહોંચાડવામાં આવ્યા હોવાના દાવા થયા હતા. અહેવાલમાં ટૂંકી અને મધ્યમ અંતરની મિસાઇલ તથા ડ્રોનના ઘટકોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. ઈરાને આ અહેવાલમાં કરાયેલા સૈન્ય સહાયના આરોપોને નકાર્યા હતા. જુલાઈના અંતમાં ઈરાનની હવાઈ સુરક્ષા ક્ષમતા વધારવાના પ્રયાસની પણ માહિતી સામે આવી. 29 જુલાઈના રોઇટર્સના અહેવાલ મુજબ ઈરાન ચીન પાસેથી QW-12 અને FN-16 જેવા ખભા પરથી છોડાતા હવાઈ સંરક્ષણ મિસાઇલ સિસ્ટમ મેળવવાની તૈયારીમાં હતું. આ સિસ્ટમો મુખ્યત્વે નીચી ઊંચાઈએ ઉડતા વિમાનો, હેલિકોપ્ટર અને ડ્રોન સામે ઉપયોગી બને છે. જોકે આ હથિયારો IRGC દ્વારા જુલાઈમાં નવા સ્વદેશી હથિયાર તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યા નહોતા; તે ઈરાનની યુદ્ધકાળીન હવાઈ સંરક્ષણ ક્ષમતા મજબૂત કરવાની પ્રક્રિયાનો ભાગ હતા. ઓગસ્ટમાં ખાસ ધ્યાન નવા અથવા સુધારેલા ડ્રોન અને મિસાઇલની જાહેર રજૂઆત તરફ ગયું. યુદ્ધ પછી IRGCએ લાંબા સમય બાદ દેશની સ્થાનિક રીતે બનાવેલી મિસાઇલ અને ડ્રોન પ્રણાલીઓને જાહેરમાં દર્શાવી. આ રજૂઆતનો મુખ્ય સંદેશ એ હતો કે અમેરિકન અને ઇઝરાયેલી હુમલાઓ છતાં ઈરાનનું મિસાઇલ અને ડ્રોન ઉત્પાદન સંપૂર્ણપણે ખતમ થયું નથી. ઈરાને દાવો કર્યો કે તાજેતરના યુદ્ધ દરમિયાન તેણે વધુ આધુનિક ડ્રોન અને મિસાઇલ વિકસાવ્યા અને તેનો ઉપયોગ કર્યો હતો. 28 ફેબ્રુઆરી 2026ના રોજ ઇરાન અને અમેરિકા વચ્ચે સીધું યુદ્ધ શરુ થયું હતું. એક તરફ ઇરાન એકલા હાથે લડી રહ્યું છે જ્યારે અમેરિકાને યુદ્ધ શરુ થયું ત્યારે ઇઝરાયેલનો પણ સાથે હતો. આ યુદ્ધને છ મહિના થવા છતાં ઇરાન હજી પણ ટસથી મસ થતું નથી એટલું જ નહીં તાજેતરમાં જે અહેવાલ મળ્યા છે તે અનુસાર ઇરાનના રેવોલ્યુશનરી ગાર્ડે જે હથિયારો રજૂ કર્યા છે તે સંપૂર્ણ સ્વદેશી હોવાનો પણ દાવો કર્યો છે. જે દર્શાવે છે કે આ યુદ્ધ અને સુપ્રિમ 14 ઓગસ્ટે IRGC તરફથી હવાઈ સંરક્ષણ અંગે પણ નવી માહિતી સામે આવી. ઈરાની મીડિયા અનુસાર IRGCએ અમેરિકન અને ઇઝરાયેલી ડ્રોન તથા એક ફાઇટર જેટના અવશેષો જાહેર કર્યા અને હવાઈ સંરક્ષણ પ્રણાલીઓની સતત ડિલિવરી અંગે માહિતી આપી. આ પ્રકારની રજૂઆતનો હેતુ માત્ર સૈન્ય ક્ષમતા બતાવવાનો નથી.

છેલ્લી ઘડીએ ફાંસીથી મુક્તિ મળી અને મહાન નવલકથા લખાવી શરૂ થઈ

રશિયાના મહાન નવલકથાકાર, દાર્શનિક, નિબંધકાર દોસ્તોવસ્કી(જન્મ ૧૧ નવેમ્બર ૧૮૨૧ - મૃત્યુ ૯ ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૧)નું જીવન સ્વયં નવલકથા જેવું હતું. ‘ક્રાઇમ એન્ડ પનિશમેન્ટ’, ‘ધ ઈડિયટ’, ‘ડેમન્સ’, ‘ધ બ્રધર્સ કારામાઝોવ’ સહિત ૧૧ નવલકથા, ઉપરાંત લઘુ નવલ લખનારા દોસ્તોવસ્કીએ ‘નોટ્સ ફ્રોમ અંડરગ્રાઉન્ડ’ નામની લઘુ નવલકથાથી અસ્તિત્વવાદી સાહિત્યની માંડણી કરી હતી. તેઓ ૧૫ વર્ષના હતા ને મા મૃત્યુ પામ્યાં, એન્જિનિયર થયેલા દોસ્તોવસ્કીએ વધારાની આવક માટે અનુવાદનું કામ કરેલું. પત્રકાર તરીકેય કામ કર્યું અને સંપાદક પણ થયેલા. પશ્ચિમ યુરોપ ફરવા ગયા પછી જુગારની એવી લતે ચઢી ગયા કે ભીખ માંગવી પડી. લેખન પણ વ્યવસાય માટે જ હતું પણ તે એવું તો પ્રભાવક બન્યું કે વિશ્વની ૧૭૦ ભાષામાં તેના અનુવાદ થયા. ચેખવ, હેમિંગ્વે, નિત્શે, સાર્ત્ર જેવા અનેકે તેમની અસર ઝીલી. તેમણે બે વાર લગ્ન કરેલાં. પ્રથમ પત્ની મારિયા ૧૮૬૪ માં મૃત્યુ પામી અને ૧૮૬૭ માં આના સ્નિન્તિકનાને પરણ્યા જે તેમની સ્ટેનોગ્રાફર હતી. જો કે બીજા લગ્ન પહેલાં અનેક સ્ત્રીઓ સાથે તેમના પ્રેમસંબંધ રહેલા જેમાં અવદોત્યા પાનાયેવા સાથેનો સંબંધ તો ખૂબ જાણીતો રહેલો પણ એના સાથેની લવસ્ટોરી અલ્ટીમેટ હતી. બાકી અલેક્સાન્ડ્રા ઈવાનોવા સ્ટ્યુઅર્ટ, અપોલોનાર્યા પ્રોકોફ્યેવ્ના સુસ્લોવા જેવી સ્ત્રીઓ પણ તેમના જીવનનો ભાગ બની છે. નવલકથાઓ લખી તેમાં પૈસાની જરૂરિયાત પહેલું કારણ હતી. ‘ધ ગેમ્બલર’ તેમણે બે જ મહિનામાં લખેલી. પ્રકાશક પાસે ત્રણ હજાર રૂબલ્સ લીધા હતા એટલે લખી જ આપવી પડે તેમ હતી. ‘ધ ગેમ્બલર’ લખાયાના આઠમા દિવસે આના જે તેમની સ્ટેનોગ્રાફર હતી તેને કહ્યું કે ચાલ, લગ્ન કરી લઈએ. લગ્ન થઈ પણ ગયા. પરંતુ પછી દોસ્તોવસ્કી બહુ જુગાર રમવા માંડ્યા પણ આનાનું કહેવું હતું કે દોસ્તોવસ્કી માટે રોજની હતાશામાંથી નીકળવા માટે આ જુગાર માનસિક રાહત આપનાર અને શરીરનો થાક ઉતારનાર હતો. ખેર, એક ખોફનાક ઘટના પણ તેમની સાથે બનેલી. તેમને ફાંસી માટે ફાયરિંગ સ્ક્વોડ સામે ઊભા રખાયેલા. થોડી જ મિનિટોમાં ફાંસીએ ચડી જવાના હતા ત્યાં ઝારે તેમને છેલ્લી ઘડીએ માફી આપી. સફેદ શર્ટ પહેરાવી, આંખે પટ્ટી બાંધી દેવાયેલી. બસ, તેમની પર ગોળી છૂટવાની હતી અને એક ઘોડેસવાર સફેદ ઝંડો લઈને આવ્યો અને તેમાં માફી આપ્યાનો સંદેશ હતો. આ ઘટનાક્રમ પછી જ તેમણે ‘ક્રાઇમ એન્ડ પનિશમેન્ટ’ ‘ધ ઈડિયટ’ અને ‘ધ બ્રધર્સ કારામાઝોવ’ લખેલી. મહાનતા આપણે જાણીએ છીએ પણ તે કેવી રીતે ઘડાતી હોય છે તે બહુ ઓછા જાણે છે.

જિંદગીનામા

વચન

દરેક ચીજ જે હાજર છે તે સારી છે. મૃત્યુ પણ અને જીવન પણ, પાપ પણ અને પુણ્ય પણ, બુદ્ધિ પણ અને મૂર્ખતા પણ.

હરમાન હેસ
(નોબેલ વિજેતા જર્મન નવલકથાકાર)

કફન પણ શું અજીબ ચીજ છે-જેણે બનાવ્યું તેણે વેચી કાઢ્યું, જેણે ખરીદ્યું તેણે વાપર્યું નહીં અને જેણે વાપર્યું તેને તેની કોઈ ખબર જ નહીં પડી.

મુનશી પ્રેમચંદ
(હિન્દીના સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર)

સ્ત્રી તો છે જ ચાહવા માટે, તેને ચાહો. તે સમજવા માટે નથી, ચાહવું જ પૂરતું છે.

ઓસ્કાર વાઈલ્ડ
આઈરીશ લેખક, કવિ, નાટ્યકાર

તો તમે ક્યારેય આનંદિત નહીં રહી શકશો જો તમે આનંદ શું છે એવું શોધ્યા કરશો. તમે ક્યારેય જીવી નહીં શકશો જો જીવનનો અર્થ શોધ્યા કરશો. આલ્બેર કામ્યુ

૧૯૫૭ માં નોબેલ, ફ્રેન્ચ સાહિત્યકાર

વૃદ્ધ થઈ જવાનો ડર એવા અહેસાસમાંથી જન્મે છે કે માણસ હવે એ જીવન જીવી નથી રહ્યો જે તે જીવવા માંગે છે.

સુઝાન સોન્ટાગ
અમેરિકન લેખક અને દાર્શનિક

એવું તો કઈ રીતે બની શકે કે કોઈ પોતાનો રસ્તો પસંદ કરે અને ત્યાં તે એકલો ન હોય! રાજમાર્ગ પર ચાલનારા રસ્તો નથી પસંદ કરતા, રસ્તો તેમને પસંદ કરે છે.

સચ્ચિદાનંદ વાત્સ્યાયન ‘અજ્ઞેય’
૧૯૭૮ માં જ્ઞાનપીઠ પ્રાપ્ત હિન્દી લેખક

હું પૂછું, તમે કહો

(૧) ઉમાશંકર જોશીએ ગાંધી-ઈરવિન સંધિ-સમયે, ૧૯૩૧ માં જે ‘વિશ્વશાંતિ’ નામનું ખંડકાવ્ય લખેલું, તે કેટલી પંક્તિનું છે?

(ક) ૨૧૪ (ખ) ૪૯૧
(ગ) ૩૧૯ (ઘ) ૯૧૪

(૨) ભોળાભાઈ પટેલે બંગાળના પ્રસિદ્ધ કવિનાં કાવ્યોનો ‘નગ્ન નિર્જન હાથ’ નામે અનુવાદ કર્યો છે. તેના કવિ કહો.

(ક) સુનીલ ગંગોપાધ્યાય (ખ) બુદ્ધદેવ બસુ
(ગ) શમ્સુર રહેમાન (ઘ) જીવનાનંદ દાસ

(3) પંજાબનાં કવયિત્રી, નવલકથાકાર અમૃતા પ્રીતમનાં લગ્ન કોની સાથે થયેલાં?

(ક) સાહિર લુધ્યાન્વી (ખ) ઈમરોઝ
(ગ) સજ્જાદ ઝહીર (ઘ) પ્રીતમસિંહ

(૪) ‘હોઠ હસે તો ફાગુન, ગોરી ! આંખ ઝરે તો સાવન / મોસમ મારી તું જ, કાળની મિથ્યા આવનજાવન’ પંક્તિઓ કયા કવિની કવિતાની છે.

(ક) પ્રિયકાન્ત મણિયાર (ખ) મકરંદ દવે
(ગ) રાજેન્દ્ર શાહ (ઘ) હરીન્દ્ર દવે

(૫) જે નાટકમાં દીના પાઠકે મેનાની ભૂમિકા ભજવેલી, જે નાટકનું નિર્માણ ગુજરાત વિદ્યાસભાએ કરેલું, જેનું દિગ્દર્શન જયશંકર ‘સુંદરી’ એ દીના પાઠક સાથે કરેલું તે ‘મેના ગુજરી’ નાટકના લેખક કોણ હતા?

(ક) રસિકલાલ પરીખ (ખ) દીના પાઠક
(ગ) જયંત પારેખ (ઘ) હસમુખ બારાડી

જવાબો
૧-ખ, ૨-ઘ, ૩-ઘ, ૪-ઘ, ૫-ક

પ્રકૃતિ અને તેનાં પશુ-પંખીઓની રૂપ-લીલાનું રસમય દર્શન

પ્રકૃતિ પ્રત્યેનો પ્રેમ, પશુ-પંખી પ્રત્યેનો પ્રેમ નવેનામથી શીખવાનો આ સમય છે. એવા પ્રેમને જીવવાના ‘ડે’ સરકારીકરણ-ગ્રસ્ત છે. એવા ‘ડે’ ઉજવવાથી આપણી ભીતર પ્રકૃતિરસનાં પશુ-પંખી પ્રત્યેના સહજીવનભાવનાં જે ઝરા સુકાઈ ગયા છે તે ફરી ખળખળ કરી ઉઠે તેમ નથી. એ માટે તો સહજ ‘નિસર્ગનાદ’ જરૂરી છે.

પ્રકૃતિને ચાહનારા, પેંખનારા અશોક મશરૂનાં પુસ્તકનું નામ છે ‘નિસર્ગનાદ’ અને ખરા અર્થમાં તે નિસર્ગનો નાદ જગાડે એવું છે. તેઓ નદી, જળાશયોનાં પ્રવાસી છે, ગીર અને રણથંભોર જેવાં અભયારણ્યોમાં ઘૂમ્યા છે, ડાંગનાં જંગલોની બાઈક્યાત્રા કરી છે. અનેક પંખીઓ, પશુઓની જીવનલીલા તેમણે એવા તો પ્રકૃતિજીવ તરીકે માણી છે કે જો તેઓનો આ ભાવ હજુ તીવ્રતાથી અંગભૂત બને તો એ જીવો તેમનામાં બોલવા-ચાલવા-મહાલવા લાગશે. ગુજરાતને આવા પ્રકૃતિપ્રેમી જીવો મળ્યા છે અને તેમના પુસ્તકો ય ઉપલબ્ધ છે. હવે તેમાં ‘નિસર્ગનાદ’ને ઉમેરી શકો. હા, અશોક મશરૂની લેખનશૈલી તેનાં તેમની ભાષા અને આલેખનને કારણે પ્રકૃતિનિબંધની સ્વતંત્ર ઓળખ સુધી વિસ્તરે છે.

દશરથિયાનો અવાજ ..‘સ્વિસ...’, પાન-સુગરીનું સમૂહગાન: ‘ટિસ્-ટિસ્ક-ટિસ્ક-ટિસ્ક, જાંબુડિયો નદી બંગલો - ‘ક-ર-ર.. ક્વાંક.. ફુક.. ફુક’, લલેડા-ટે.. ટે.. ટૅ’, ચાતક-પી.. પ્યુ, પી.. પ્યુ લીલા કંસારા - ‘કુતરફ્.. કુતરફ્’... આ બધા પંખીઓના અવાજ તેમના કને એવા પકડ્યા છે કે તેનો સ્વરસૂચિ બનાવવાની શકાય. પુસ્તકમાં ૩૦ જેટલા લેખો છે તેમાં શકરખોરો, ગીધ, કંસારા, દિવાળીઘોડો, બ્રાહ્મણી પીળિયો, લાલ મુનિયા, પાનબગલી, ચંડૂલ વિશે તો નામ પાડીને લખાયું છે પણ એ સિવાય પણ અનેક પંખી, કીટકો આંખે ચડ્યા છે ને તેની જીવનલીલા મનમાં વસી છે. એ બધું તેમના ચિત્તમાં વસેલું છે એટલે જ તો બર્ડ કન્ઝર્વેશન સોસાયટી ઓફ ગુજરાતમાં સક્રિય થયા પછી ‘વિહંગ’ નામના પક્ષી સામાયિકનાં તંત્રીમંડળમાં જોડાયેલા, કેમેરા લઈ અનેક સ્થળોએ ઘૂમ્યા છે. લેખો જ બધે છે તેમ, ‘ભારતમાં કુલ ૧,૩૦૦ ઉપરનાં પક્ષીઓની જાતિઓ પૈકી મારું દર્શન ૮૦૦ ઉપર પહોંચ્યું!’ તો પક્ષીનિરીક્ષણ-અભ્યાસ, પ્રકૃતિવિહારમાં ૪૦ વર્ષ વિતાવ્યા પછી આ પુસ્તકનું આલેખન થયું છે.

‘નિસર્ગનાદ’ વિષય વૈવિધ્યને કારણે પણ વાંચકોમાં પ્રકૃતિવિષયક જાગૃતિ જગાડવાનું કામ કરે છે. ‘ગાથ: અસ્તિત્વનો જંગ’ લેખમાં ગીધની ઘટતી જતી સંખ્યાનાં કારણમાં જતાં ડાઇક્લોફેનક જેવાં ઘાતક દવાની વાત કરે છે અને પછી ભારતમાં જોવા મળતાં નવ પ્રકારનાં ગીધની વિગતો આપે છે ને તેમાં પછી ત્રણ પ્રકારનાં ગીધોનો વિશેષ ઉલ્લેખ કરી આ ગીધોની ૯૯ ટકા વસતિ સાફ થયાનું નોંધે છે. વાત તો આખર આ પક્ષીના વિનાશની દહેશતની છે. તેને બચાવવા શું થઈ શકે તેના માર્ગદર્શક સૂચન પણ આપે છે. મતલબ કે

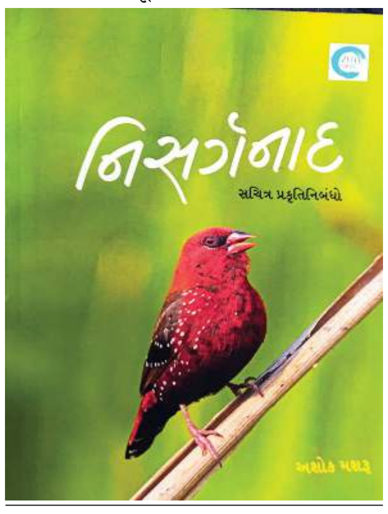

પુસ્તક: નિસર્ગનાદ લેખક: અશોક મશરૂ પ્રકાશક: ઝેન ઓપસ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯ કિંમત: ૪૭૫/-

તેઓ અધ્યયનપૂર્વક લખવામાં માને છે. અલબત્ત, આ લેખ એક દસ્તાવેજ આધારે લખાયો છે પરંતુ ‘સિંગચાલોકન’ માં તો સિંહગણતરીના કાર્ય સાથે સિંહલીલા-રૂપ આલેખન છે. તેમાં એવે વિધાનો પણ સરી આવે, ‘આસપાસ પેલાં તેના ચારેય બચ્ચાં આંદેપડખે પડ્યાં-પડ્યાં અમોને કૌતુકથી જોતાં હતાં. દૂરબીનથી નિહાળતાં ચાંદની ધોયેલું, અનોખી મુદ્રામય સિંહપરિવારનું આ દશ્ય અદ્ભુત લાગતું હતું!’ આ લેખ પાંચ દશ્યમાં વહેંચ્યો છે - પાંચ દશ્યો સિંહના જીવનને જે રીતે વર્ણવે છે તે આપણી મોહિની જગાડે છે. પુસ્તકના સ્વરૂપમાં આગંતુક લાગે ગયો પણ વાંચતા ખૂબ જરૂરી લાગે એવો લેખ લાલસિંહ રાઓલ વિશેનો છે. પર્યાવરણ સંરક્ષણ અને પક્ષી નિરીક્ષણ માટે જાણીતા એ પક્ષીવિદ ૨૦૧૯માં વિદાય પામેલા. તેમની વાત કરતાં લવકુમાર ખાચર જેવા પ્રકૃતિવિદ્-પક્ષીવિદ્ અને પંખીઓ વિશેનાં સામાયિક, પુસ્તક, કોલમની પણ લગરીક વાત કરી લાલસિંહ રાઓલના ઘડતર અને કાર્યની રસમદ વાત કરી છે, જેમણે ઘરે લાઇબ્રેરીમાં ૫૦૦૦ જેટલાં પુસ્તકો વસાવેલાં.

આખું પુસ્તક અનેક રીતે સરસ બને છે. અત્યારે ચોમાસું ચાલે છે તો ‘કીટકજગત’ લેખ વાંચજો. ‘કીટકોની પણ પોતાની આગવી સૃષ્ટિના તાણાવાણા પર્યાવરણમાં રચાયેલા છે’ એમ કહી કીટક વિશે જે વાતો થઈ છે તેમાં તેમના જગત સાથે કુદરતના નિયમોની પણ વાત છે. કીટકો નાના થઈ કેવી શિકારી

જે હોય તેની વાત પણ છે ને મધમાખીનીય વાત છે, કરોળિયાનીય વાત છે. ‘મને સૌથી વધુ મંત્રમુગ્ધ કર્યા હોય તો કરોળિયાની આંખોએ. અંધધધ...ટ થી ૧૨ આંખો ચહેરા પર હોય. શરીરના કદ સામે પ્રમાણ સહ કેટલાક મોટી તો અમુક ફક્ત ટપકાં જેવી. બધા મસ્તકની આગળ અને બાજુએ ખચાયેલાં.’ આ વાંચો તો અજાયબ લાગે, પણ વાંચી રહો ત્યારે થાય અરે, આ કીટકોને તો આપણે જાણ્યા જ નહીં! પણ પછી વર્ષાઋતુ સાથે પાનખગલીનીય વાત છે પણ નદીના કાદવ-કીચડ ખૂંદવા તૈયાર હો તો તેના દર્શન થશે. યશેશ દવેએ આ પુસ્તકમાં અશોક મશરૂ વિશે લખ્યું છે કે ‘તેનો એપ્રોચ એટલે સર્વાશ્લેષી એટલે ત્યાંના પરિસર, વનસ્પતિસૃષ્ટિ, પ્રાણીસૃષ્ટિ બધાંમાં રસ. તેની દ્રષ્ટિ શાસ્ત્રીય વૈજ્ઞાનિક તો ખરી જ, પણ સાથેસાથે તેમાં ભળી સૌંદર્યદ્રષ્ટિની, ભાવસૃષ્ટિ. એટલે જ તેના નિબંધો, લલિત નિબંધો વાંચતા હોઈએ તેવું લાગે.’ આ વાક્યના પ્રકાશમાં તમે આખું પુસ્તક વાંચશો તો પ્રકૃતિના વિવિધ રૂપોમાં નીકળી પડેલા પ્રકૃતિપ્રિય કોઈ રંગુ વર્તાશે. વાંચતા વાંચતા તમારામાંય પ્રકૃતિ અને તેનાં જીવો વિશે વહાલ ને સૌંદર્યદ્રષ્ટિ જાગશે. તેમના વર્ણનો સહજપણે દ્રષ્ટિચિત્ર સર્જે છે, ‘સ્વર્ગનાં દેવદૂત સમા હજારો (ફ્લેમિંગો) પંખીઓનું એક ઝુંડ ગુલાબી આભા ફેલાવતું પીંછાં સાફ કરતું ઊભું હતું, તો વચ્ચે-વચ્ચે ઊંધી થઈ ખાનપાનમાં રત બતકો સિંગપર (પિનટેલ), લુહાર (ગડવાલ) પણ હસતી હતી. મારું ટેલિસ્કોપ આગળ અટકી ગયું, ઓહ! કંઠે ઘાસમાં ઊંધું ઘાલી ચરતાં આ રૂપકડાં વિહંગ શું છે? મસ્તકે બે કાળાં આડા લીસોટા અને તેના રૂપની નજાકત! તો આ છે તેમનું પંખીપ્રાપ્ત રૂપની નજરાઈ! તો આ છે તેમનું પંખીપ્રાપ્ત ગાય. તેઓ પંખીઓમાં ગુજરાતી નામ સાથે સચોટ અંગ્રેજી નામ લખે જે પક્ષીનિરીક્ષણના અભ્યાસીને માર્ગદર્શક બને.

તેમ વાઘ-સિંહને જરા જુદી રીતે ઓળખશો ને પંખીસૃષ્ટિ તો અનેકગણી પાંખો, ચાંચો સાથે દેખાશે. વિવિધ ઋતુ પ્રમાણે જીવસૃષ્ટિ નજરે ચડતી જાય તેનું પણ અહીં રમ્યરૂપ રોમાંચ સાથે પામશો. અશોક મશરૂ જેવો પ્રકૃતિપ્રેમ આપણામાં પ્રસન્નભાવે જીવલીલાનો પરિચય કરાવે છે ને પર્યાવરણને જાળવવામાં તેમની અનિવાર્યતા પણ પરખાવે છે. માણસજાતે જીવવું હોય તો આ બધાને તેમની રીતે જીવવા દેવું પડશે. જરા પાસે જાવ, તેઓ તો કુદરતીયા વિસ્મયથી લીલયા વસે છે. અશોક મશરૂના આ સચિત્ર પ્રકૃતિનિબંધો બીજી પુસ્તકની ઝંખના જગાડે છે.

અક્ષરની આરાધના
સંપાદન: બકુલ ટેલર

દિલીપકુમારને અનેક શાયરોની ગઝલ મોઢે હતી

અભિનેતા દિલીપકુમારનો સાહિત્યપ્રેમ બહુ જાણીતો હતો. ઉર્દૂ-ફારસી અને અંગ્રેજી સાહિત્યની ઉત્તમ કૃતિઓ વાંચવી તેમને ગમતી. આ કારણે જ ‘વુધરીંગ હાઈટ્સ’ નવલકથા પરથી ‘દિલ દિયા દર્દ લિયા’ બનેલી. મૂળ એમિલી બ્રોન્ટની ૧૮૪૭ની નવલકથા પરથી તે બનાવાયેલી તો ‘દેવદાસ’ ફિલ્મ શરદબાબુની નવલકથા આધારિત હતી. ‘મુગલ-એ-આઝમ’ ઉર્દૂના સાહિત્યકારોની કલમનો કમાલ હતી અને દિલીપકુમારે એ ફિલ્મમાં જે ઉર્દૂ બોલેલા તે એક મિસાલ છે. (પૃથ્વીરાજ કપૂર, મધુબાલા, કુમાર, અજિત સહિત બધા) દિલીપકુમારે આગા હશ્ર કશ્મીરના નાટક ‘યહૂદી કી લડકી’ પરથી બનેલી ‘યહૂદી’માં કામ કરેલું. દિલીપકુમાર જ શું રાજકપૂર, દેવઆનંદ, પ્રાણ, રાજકુમાર, મીનાકુમારીને પણ સાહિત્યમાં ઊંડો રસ હતો અને તેમની તેમના અંગત પુસ્તકાલય પણ સમૃદ્ધ હતાં.

દિલીપકુમારના તો અનેક શાયરમિત્રો હતા.

તેઓ ફૈઝ અહમદ ફૈઝ, અહમદ ફરાઝ અને શકીલ બદાયુંની જેવા દિગ્ગજ શાયરોની ગઝલો અને નઝમ બેહદ ખૂબસૂરતીથી પઢતા અને સાંભળતા. તેમને દેશ-વિદેશના મુશાયરામાં મુખ્ય મહેમાન તરીકે પણ નિમંત્રણ મળતા. દિલ્હીના ‘જશ્ન-એ-બહાર’ તથા કરાંચીના મુશાયરામાં તેઓ શામિલ થયેલા ત્યારે ઘણો ધ્યાન બની ગયેલી. અદબી મહેફિલોમાં શિરકત કરવી તેમને પસંદ હતી. દિલીપકુમારને કરાંચીમાં ગાલિબનો જે શેર પઢેલો તે આજે પણ ત્યાંના ઘણાંને યાદ છે:

સુકૂન-એ-દિલ કે લિયે કુછ તો અહતમામ કરૂં
જરા નજર તો મિલે ફિર ઉન્હેં સલામ કરૂં
મુઝે તો હોશ નહીં આપ મશવરા દીજે
કહાં સે છેડૂં ફસાના, કહાં તમામ કરૂં

ગુલઝારે કહ્યું કે દિલીપકુમારને ઉર્દૂ ઝબાન ખૂબ જ પ્યારી હતી અને તેઓ નઝીર અકબરાબાદીની નઝમ ખૂબ પઢતા. દિલીપકુમારના તલફ્ફુઝ પણ બહુ સારા હતા. તેઓ ખૂબ પૈશાવરના હતા એટલે ફારસી તો સરસ આવડતું જ હતું અને પોતાની ફિલ્મોની સ્ક્રિપ્ટ તેઓ ઉર્દૂમાં લખી લેતા. તેમને પંજાબી પણ ખૂબ સારી આવડતી.

દિલીપકુમારનું એવું કે કોઈ મહાન શાયર મુંબઈ આવે તો પોતાના ઘરે પણ ખાસ બોલાવે. પાકિસ્તાનથી ફૈઝ અહમદ ફૈઝ આવેલા ત્યારે દિલીપકુમારે ઘરે નિમંત્રેલા ને મહેફિલ યોજેલી. શકીલ બદાયુની મોટા શાયર હતા અને દિલીપકુમારની ફિલ્મોમાં તેમણે જ વધારે ગીતો લખ્યા છે. બદાયુની જ્યારે ગીત લખતા તો દિલીપકુમાર સાથે ચર્ચા થતી અને તે ચર્ચામાં નૌશાદ પણ શામિલ હતા.

થોડા રેડિયો, ઘણા રંગભૂમિનાં સ્મરણોથી છલકતું એક પુસ્તક

રેણુ યાજ્ઞિક નામ સાથે ભરત યાજ્ઞિકનું નામ અવિનાભાવે જોડાયેલું છે અને તે બંને સાથે રાજકોટ રેડિયો અને રાજકોટ વડે સંભવ બનેલાં નાટકો અને તેના અભિનય, નિર્માણ જોડાયેલા છે. ભરત યાજ્ઞિક તો રવિવારીય લોકપ્રિય રેડિયો-શ્રેણી ‘ કભી કભી ’નાં પરિકલ્પક, લેખક અને સૂત્રધાર પણ બને વર્ષો સુધી રેડિયોનાં અવાજ બન્યા અને 1969માં ‘ મનુની માસી ’થી માંડી 2005માં ‘ તારા-મારા કિટ્ટા બિલ્લા ’ નાટકોમાં અભિનેત્રી ચિત્રકાર - છબિકાર સનતભાઈ ઠાકરનાં પુત્રી એવા રેણુબહેનની જીવનયાત્રા કળા પ્રવૃત્તિથી સભર રહી,ભરત યાજ્ઞિકે તો ‘ દર્શક દેવો ભવ ’ નામે 70 વર્ષીય રંગમંચ યાત્રાનું આત્મવૃતાંત લખ્યું છે ને તેમાં સહજ જ રેણુ યાજ્ઞિક હાજર અનુભવાય છે પણ ‘ એક રજકણ સૂરજ થવાને શમણે ’નામનું પુસ્તક રેણુબહેનનાં આત્મકથન અને જીવનકથનનીબંને ધારામાં વહે છે. રેણુ યાજ્ઞિકનાં પ્રદાનને જાણવા-સમજવા માટે થોડા રાજકોટ રેડિયાના શ્રોતા હોવાનું સ્મરણ અને ભરત યાજ્ઞિક ભજવેલા નાટકનાં પ્રેક્ષક હોવું જરૂરી છે. રેણુબહેને સ્મરણો લખવા આરંભેલા પણ અંદરથી એવા મનનાં નહીં એટલે ભરત યાજ્ઞિકની કલમથી તે આગળ ઉમેરાયા. તેઓ હેમુ ગઢવી, બાપાલાલ રાવળ, હરસુખ ???, જનક ત્રિવેદી, અરવિંદ-ધોળકિયા જેવા અનેક વચ્ચે કેળવાયા. અહીં તેમણે સમયને ખૂબ ભીના હૈયે આલેખ્યો છે. ‘ શેતલને કાંઠે ’ના મંચ રિહર્સલમાં ભરત યાજ્ઞિક તેમને પ્રથમ મળ્યા અને તેની તો તારીખ પણ નોંધી છે. 12-મે-1967, રેડિયો રૂપકોની વાત કરતા તેઓ હસમુખ રાવળને યાદ કરે છે ને કહે છે કે સૌથી વધુ સેંકડો નાટક - રૂપકોનો કીર્તિમાન તેમના જ નામે હશે. જોકે ભરતભાઈના ભાગે રેણુબહેનની પાછલા વર્ષોના આરોગ્યની પીડા લખવાની આવી પણ પાછા રેણુબહેનનાં હાથમાં કલમ આવે. પાછલા વર્ષોની વાતમાં તો આખું કુટુંબ, પુત્ર રાજુભાઈ, પુત્રવધુ પ્રેમલ અને પૌત્રી વરદાની ય વાતો ઉમેરાય છે. આ એક એવું પુસ્તક છે જે રેણુ યાજ્ઞિકને જાણનારા વધુ માણી શકશે અને બીજા વાચકો એક રેડિયો ઉદ્ઘોષિકા, કાર્યક્રમ નિયોજક અને અભિનેત્રી - નિર્માત્રીનો અનુભવ આલેખનરૂપે જાણશે.

પુસ્તક : એક રજકણ સૂરજ થવાને શમણે પ્રકાશક : પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ, લાલ ચેમ્બર્સ, મ્યુ કોર્પો સામે; ઢેબર રોડ, રાજકોટ - કિંમત - રૂા.175

ચર્ચાપત્ર

charchapatra@gujaratmitra.in

લક્ષ્ય મોટું, પરંતુ પ્રગતિનો હિસાબ ક્યાં?

ભારતને વિશ્વની અગ્રણી આર્થિક શક્તિ બનાવવાના હેતુથી 5 ટ્રિલિયન ડોલર અર્થવ્યવસ્થાનું લક્ષ્ય લાંબા સમયથી ચર્ચામાં રહ્યું છે. પરંતુ હવે સવાલ માત્ર એટલો નથી કે ભારત 5 ટ્રિલિયન ડોલરની અર્થવ્યવસ્થા ક્યારે બનશે; સવાલ એ પણ છે કે આર્થિક વિકાસનો વાસ્તવિક લાભ સામાન્ય નાગરિક સુધી કેટલો પહોંચ્યો છે? મોટા લક્ષ્યો અને જાહેરાતો દેશની આર્થિક દિશા નક્કી કરવા માટે જરૂરી છે. પરંતુ જનતા એ પણ જાણવા માંગે છે કે અગાઉ નક્કી કરેલી સમયમર્યાદા કેમ બદલાઈ અને હવે આ લક્ષ્ય હાંસલ કરવા માટે સરકારનો ચોક્કસ અને પારદર્શક રોડમેપ શું છે? GDP વધવું એટલે જ સંપૂર્ણ વિકાસ નથી ભારતને વૈશ્વિક મેન્યુફેક્ચરિંગ હબ બનાવવાની વાત સતત કરવામાં આવે છે. પરંતુ માત્ર મોટા રોકાણોની જાહેરાતો પૂરતી નથી. ભારતમાં નવા રોજગાર, સ્થાનિક ઉત્પાદન, MSMEની મજબૂતી, નિકાસ ક્ષમતા અને ટેક્નિકલ સ્કિલ્સમાં વાસ્તવિક સુધારો દેખાવો જરૂરી છે. આજે જરૂર છે રાજકીય નિવેદનો અને દાવાઓથી આગળ વધીને એક પારદર્શક આર્થિક રિપોર્ટ કાર્ડ રજૂ કરવાની. હવે માત્ર લક્ષ્યની વાત નહીં, પ્રગતિનો પારદર્શક હિસાબ જરૂરી છે. જનતાનો સવાલ સીધો છે - ભારત કેટલું આગળ વધ્યું એ સાથે હવે એ પણ જાણવું છે કે આ વિકાસનો વાસ્તવિક લાભ સામાન્ય ભારતીય સુધી કેટલો પહોંચ્યો?

સુરત - આશિષ ટેલર

સુન્ની સંરક્ષણ મક્કા કરાર ભારત માટે દુઃખાવો સાબિત થાય?

ભારતનો સબંધ સાઉદી અરેબિયા સાથે કાયમ સારો રહ્યો છે. તેમાં આપણે અફઘાનિસ્તાન સાથે જેવી રીતે આપ લેનો વ્યવહાર તે ભૂમિ પર રોકાણ કર્યું હતું. આખરે તે તાલિબાનસ્તાનમાં નાશ પામ્યું. તેનો પડોશી દેશ પાકિસ્તાન છે. પાકિસ્તાનની કરતૂત જગ જાહેર છે. પાકિસ્તાન ક્યારે કેવો નિર્ણય લઈ તેનું કોઈ મુહૂર્ત હોતું નથી. ઓપરેશન સિંદૂર સમયે હાફડા ફાફડા થઈ ગયું હતું. પોતાના સંરક્ષણ કરીને પ્રજાની કાકલુદી સમજી ગયું. સંરક્ષણ કરારમાં સાઉદી અરેબિયા પાકિસ્તાન અને તુર્કી આ ત્રણ દેશોની હાલની પરિસ્થિતિ મુજબ ઘણું બધું જાણી શકાય છે. લશ્કર એ તોઈ બાને પણ ભૂલવું ન જોઈએ. આંતકવાદી જૂથને ક્યારેય હકારાત્મકતા આવી જાય એવી કોઈ ગેરંટી નથી. 1990 માં અફઘાનિસ્તાનમાં સાઉદી નાણા મેળવવા પાકિસ્તાની ડીપ સ્ટેટ દ્વારા કરેલી કર્મ ડાયરી આપણે ન ભૂલવી જોઈએ. વડાપ્રધાન સોશિયલ મીડિયામાં ભલે ટ્વીટ કરીને બેન્જામિન નેતન્યાહૂન ફોન આવ્યો કહે છે. પરંતુ વર્તમાન પરિસ્થિતિ અંગ્રેજી જાણકાર દેશ પણ વાહિયાત નિર્ણય લઈને પ્રજાને હેરાન કરે છે. ઉર્દૂ જાણનાર પાડોશી દેશો કાયમ હેરાન કરે છે. એટલે ભારતે બીજાને ભરોસે વાંસળી ફૂવા કરતા પોતાની ગદા મજબૂત રાખવી પડશે. કારણ આ કલયુગમાં કર્ણ જેવો દાનવીર મળવો મુશ્કેલ છે.વિશ્વનાં નેતાઓ ભલે મોઢે મોટી મોટી વાત કરતા હોય પણ સમય આવ્યે પાપડી ભેગી ઈયળ ન બફાય તે જોવાનું રહ્યું છે.

સુરત - હરિશ ચૌધરી

મનમાં અભાવની ગ્રંથિ

પ્રત્યક્ષ અનુભવ વગર કોઈ પણ વ્યક્તિ વિશે અન્ય કોઈની વાત સાંભળીને તે વાતને સાચી માની લઈએ છીએ ત્યારે આપણે ખોટી માન્યતાના શિકાર બની જઈએ છીએ. કોઈ પણ વ્યક્તિ, જાતિ, સમાજ કે દેશ પ્રત્યે પણ આવી પૂર્વધારણા ઘાતક નીવડે છે. ઘણીવાર આપણે આપણા અનુભવોનું સામાન્યીકરણ કરી નાખીએ છીએ ને પરિણામે ખોટાં મનાંકનો બંધાય જાય છે. જેમ કે કંજૂસ મારવાડી, ગરીબ બ્રાહ્મણ જેવાં વ્યાપક વિશેષણો સાંભળીને આપણા મનાંકનો પણ બંધાતા હોય છે, જે હકીકતમાં ખોટાં છે જેને આપણે કંજૂસ મારવાડી કહીએ છીએ એમના વિશેના વ્યાપક સર્વેક્ષણમાં સ્પષ્ટ થયું છે કે સૌથી વધારે દાન મારવાડીઓ કરે છે. એટલે આપણા બહુધા મનાંકનો અને ધારણાઓ ખોટાં જ હોય છે. એકવાર કોઈ વ્યક્તિ વિશે આપણા મનમાં અભાવની ગ્રંથિ બંધાઈ જાય પછી એ વ્યક્તિને સારપ આપણી આંખે ચડતી નથી. આપણું કંઈ પણ ખોટું થાય તો એમાં એ વ્યક્તિનો ફાળો હશે એવી શંકા મનમાં થવા માંડે આ માનસિક રીતે કથળેલા આરોગ્યની નિશાની છે, જો આપણું મન કોઈપણ વ્યક્તિ કે પરિસ્થિતિનું મૂલ્યાંકન તટસ્થ રીતે નથી કરી શકતું તો આપણે મનોચિકિત્સકની સારવાર લેવાની જરૂર છે. દોરડામાં સાપ દેખાયા કરે તો દ્રષ્ટિકોણ ભીતિયુક્ત અને નકારાત્મક બની જાય આવા સંજોગોમાં મોટી મુશ્કેલીના શિકાર બનવાની સંભાવના છે. એટલે વિવેકબુદ્ધિ નબળી ન પડે તે દિશામાં આપણે સતત પ્રયત્નશીલ રહીને મન-મગજના બંધિયારપણાને તોડવું રહ્યું.

કીમ, સુરત - પ્રકાશ પરમાર

પ્રતિબંધોથી ક્યારેય કોઈ સમસ્યા હલ થતી જ નથી!

ગુજરાત સરકારે હાલમાં આ બધા ડેરી ઉત્પાદનો પર પ્રતિબંધ મુક્યો છે. પરંતુ પ્રતિબંધ મુકી દેવાથી ક્યારેય કોઈ સમસ્યાનો અંત આવતો નથી. ઊલટું એ વસ્તુઓ બમણા ભાવે બજારમાં જોઈએ એટલી મળી રહે છે. એનાલોગ પનીરનો સૌથી વધુ ઉપયોગ સામાન્ય રીતે હોટલો, રેસ્ટોરન્ટ, ફાસ્ટ ફૂડ સેન્ટર પિઝા બર્ગર આઉટલેટ અને કેટરિંગ વ્યવસાયમાં થતો હોવાની ચર્ચા વરસોથી ચાલતી આવે છે. ગ્રાહકને પ્લેટમાં પીરસાતું પનીર અસલી છે કે એનાલોગ, તેની ઓળખ કરવી લગભગ અશક્ય છે. બહુ જલ્દી ખબર પડતી નથી. જો આ પ્રતિબંધનો કડક અમલ કરવામાં આવે ફૂડ વિભાગના અધિકારીઓ લાંચ લીધા વગર ઈમાનદારીથી આનો કડક અમલ કરાવે રેગ્યુલર નિયમિત ચેકીંગ કરે તો કદાચ ફરક પડે. જે વેપારીઓ નિયમોનું પાલન કરે છે એમને કોઈ ભય કે ડર હોવો જોઈએ નહીં પરંતુ જો કોઈ ગ્રાહકોના આરોગ્ય સાથે ચેડા કરીને સસ્તા અને પ્રતિબંધિત ઉત્પાદનોનો ઉપયોગ કરતું હોય તો તેના સામે કડક કાર્યવાહી થવી જોઈએ. આવા સ્થળો પર ફૂડ વિભાગના અધિકારીઓ અને કર્મચારીઓ પારદર્શક અને નિયમિત સતત તપાસ અભિયાન ઈમાનદારી પૂર્વક ચલાવે તો જ સરકારના નિર્ણયનું સાચું પરિણામ જોવા મળશે. ખાદ્યસુરક્ષા એકલા સરકારની જવાબદારી નથી. લોકો હવે પ્રતિબંધ ની જાહેરાતથી આગળ વધીને તેના કડક અમલની અપેક્ષા રાખી રહ્યા છે. સરકારે પહેલુ પગલું ભરી દીધું છે પણ હવે અને સૌથી મહત્વનું પગલું ફૂડવિભાગે ભરવાનું છે.

સુરત - અબ્બાસભાઈ કોંકાવાલા

વૃદ્ધાશ્રમો કેમ વધતાં જાય છે?

આજની યુવા પેઢી હવે તુંડમિજાજી, આઝાદ અને સ્વચ્છંદી બની ગઈ છે. તેઓ પોતાની જિંદગી અલગ રીતે જીવવા માંગે છે. આજની પેઢીને માવતર આંખમાં કણાની જેમ ખૂંચે છે. માવતર ઘરે હોય તો એમને એમની સ્વતંત્રતા અને આઝાદી છીનવાઈ જતી હોય એવું લાગે છે. હવેની પેઢીને સવારે મોડું ઊઠવું ને રાતે મોડા સુધી જાગવું અને ઘરે જમવાની માથાકૂટમાં પડ્યા વગર બહારનું ફાસ્ટ ફૂડ જમી લેવું અને મોબાઈલની દુનિયામાં રચ્યાપચ્યા રહેવું ગમે છે. પોતાના માવતર ઘરે હોય તો છોકરાઓ તથા પુત્રવધૂઓ મનમાની કરી શકતાં નથી, કારણકે વડીલો દરેક બાબતમાં સંતાનોને ટોકે છે. આ ઉપરાંત હવે પતિ પત્ની બંને નાની મોટી નોકરી કરતાં હોય છે એથી માવતરનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ રાખી શકતાં નથી. અગાઉના વખતમાં એક માવતર પોતાનાં છથી આઠ દીકરા દીકરીઓને સારી રીતે ઉછેર કરતાં હતાં, જ્યારે અત્યારે ચાર દીકરાઓ પણ એક માવતરને સારી રીતે સાચવી શકતાં નથી અને માવતરને રાખવાનાં વારા નક્કી કરે છે અથવા તો વૃદ્ધાશ્રમમાં મૂકી આવે છે. એ તો ઠીક જ્યારે પોતાની માતા કે પિતા વૃદ્ધાશ્રમમાં અંતિમ શ્વાસ લે છે ત્યારે એમનો મૃતદેહ પણ લેવાં આવતાં નથી અને અંતિમ ક્રિયામાં પણ હાજરી આપતાં નથી. આ કળિયુગની વાસ્તવિકતા છે. માટે આજના બદલાયેલા સમાજમાં ઘરડાં ઘરો તથા વૃદ્ધાશ્રમોની સંખ્યા વધતી જાય છે.

હાલોલ - યોગેશભાઈ આર જોશી